

УКРАЇНСЬКІ ІМЕННИК: СТАНОВЛЕННЯ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

Оксана ВЕРБОВЕЦЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Вероніка ГЛАДІЙ

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Особове ім'я – це однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при її народженні і під якою вона відома упродовж усього життя в суспільстві [9, с. 35]. Ім'я не виражає суті денотата, а тільки називає його, виділяючи із групи подібних, виступає своєрідним знаком особи. Воно позначає людину своїм звучанням, а не змістом того слова, від якого воно походить [6, с. 5–6].

Будучи індивідуальним знаком, – вважає Л. Белей, – власне ім'я завдяки низці своїх специфічних ознак (частовживані імена належать до найчастотнішої лексики; власне ім'я за певних обставин може заступати саму найменовану особу; має здатність акумулювати і зберігати значну культурно-історичну інформацію; за його допомогою можна виразити своє ставлення до найменованої особи) набуває особливої суспільної ваги [2, с. 7].

Польська дослідниця М. Малець відзначає: «Особові імена є категорією універсальною. Виступають вони в різних культурах від стародавності до часів сучасних у примітивних народів і в високорозвинених суспільствах. Є мовними знаками, лексемами зі своєрідними рисами й основною функцією – позначення індивідів і їх репрезентації. У рамках кожного суспільства вони функціонують як категорія ономастична, зумовлена, з одного боку, правилами природної мови, з іншого – сферою вірувань, моральності і емоцій... Власні імена є частиною юридично-звичаєвої традиції кожного суспільства» [10, с. 7].

Імена давніх слов'ян стали предметом вивчення відомих ономастів: М. Малець, Я. Свободи, Т. Скуліни; найдавнішу антропонімію українського етносу досліджували Л. Гумецька, Р. Керста, М. Демчук, М. Сенів та ін. Імена слов'ян зафіксовані у словниках М. Пачича, М. Морошкіна, Г. Гінкена, М. Гркович, М. Тупикова, П. Чучкита ін.

Відомо, що примітивним стадіям розвитку суспільства властиві антропонімії системи, які включають лише один компонент. «На початковій стадії своєї еволюції однойменні системи, – вважає Т. Мілевський, – були паралельні до мовних систем, тобто первісне слово, суфіксальна форма, група означення чи вербальне речення тоді ще могли бути вжиті в функції імені» [11, с. 102]. Системи ці не були довговічними, оскільки не виконували номінативної функції. Такі слова і цілі їх групи «стають іменами, зривають етимологічні зв'язки, перестають означати те, що означали в мові, перестають відповідати класам явищ і починають означати поодиноких людей» [11, с. 102]. Таким чином, у антропонімії системах власними особовими іменами могли бути будь-які слова чи мовні конструкції, наявні в мові. Тоді з'являються перші неузгодженості у призначенні антропонімії та мовної систем, відбувається процес деетимологізації назв.

Серед різних індоєвропейських антропонімії систем слов'янська є наймолодшою, бо в ній деякі імена й досі не втратили ще повністю свого апелювативного значення. Утворення механізму відтворення онімів починається в кінці середніх віків (XIV–XV ст.), з появою багатоіменних систем [11, с. 104].

Імена – антропонімії клас, який зазнав відчутних історичних змін. Найдавнішим етапом в історії розвитку імен українців є дохристиянський період. До прийняття християнства наші предки використовували слов'янські автохтонні імена, які дослідники поділяють на складні (композиції), скорочені (відкомпозиції) та прості (відапелювативні) імена.

Нині є всі підстави стверджувати, за словами Л. Белей, що в доісторичні часи українська система власних імен мала рідну мовно-культурну базу. Слова, які завдяки онімізації набували статусу власного імені, з походження були слов'янськими, хоча генеза багатьох з них могла сягати й праіндоєвропейської доби [1, с. 16]. Дохристиянські імена слов'ян становили відкриту систему, і тому визначити їх кількість практично неможливо. Ю. Карпенко припускає, що українці мали понад сто тисяч дохристиянських імен [3, с. 9].

Історія розвитку категорії особового імені дозволяє прослідкувати зміну функції цього антропоніма. Так, первісні імена виконували такі ж функції, як і сучасні прізвища. Вони відображали властивості людей, фізичні недоліки, особливості мови, порядок появи у сім'ї (*Берега, Буян*) [5, с. 14]. М. Малец відзначає, що імена здавна мали ще й емоційне забарвлення – з огляду на функції захисту чи відлякування, побажання; пізніше – через зв'язок зі своїми святими патронами [10, с. 70 – 71]. До сьогодні ще остаточно не розкрито етнографічно-побутової суті так званих некалендарних чи нехрещених, автохтонних слов'янських власних імен, їхнього, на ті часи, забобонного чи містичного призначення [8, с. 8-9]. Проте з виникненням канонізації «власні імена відмежовуються від прізвищ, стаючи класом фіксованих слів» [7, с. 64].

Власне заміна одночленної системи іменування зумовлена, у першу чергу, розвитком суспільних відносин, які вимагали більш точної ідентифікації особи, а її характеристика, акцент на стосунки між членами колективу, відношення до світу відходили на другий план. «Одночленна система іменувань можлива лише на первісних стадіях розвитку людства, у невеликих примітивно організованих колективах, де для розрізнення окремих членів колективу вистачає лише одного індивідуального імені або клички. Такі умови існували за первісно-общинного ладу і припинилися з його розкладом та виникненням класового суспільства, з розвитком племінних об'єднань і особливо з виникненням державності» [8, с. 127]. Унаслідок зміни структури суспільства та відносин між його членами «важливим стало не тільки назвати особу, але й ідентифікувати, визначивши її місце щодо інших членів соціуму». С. Пахомова зазначає, що «зовнішні стосовно мови фактори вимагали від антропосистеми трансформуватися таким чином, аби за її допомогою можна було встановити зв'язок поколінь та належність до певної родини» [4, с. 17].

Поява багатокомпонентної антропонімійної системи була зумовлена «грецьким впливом», бо у них, за твердженням О. Суперанської, ще від античної доби була складна ідентифікаційна система, що спричинила і у слов'ян появу іменування за батьком [6, с. 65]. М. Худаш вважає, що появу патронімів «треба шукати ще в глибокій давнині на стадії виникнення і розвитку патріархату, патріархальної сім'ї» [8, с. 127].

Дво- та тричленні системи номінації особи були спричинені також і прийняттям Київською Руссю християнства. З кінця X ст. до антропонімних варіантів іменувань додалися і християнські імена. Проте слов'яни не перейшли на новітні іменування в цілому, а залишили для побутового вжитку старі поганські імена. Такий «слов'янський звичай (названий з прийняттям християнства поганським) надавати дітям нехрещені, народні слов'янські імена, існував подекуди майже до XVIII ст.» [8, с. 127]. З прийняттям християнства первісні імена поступаються хрещеним і переходять у розряд індивідуальних прізвищ. «Історичний факт антропонімійного дуалізму говорить про те, що за умов його існування, особливо в пізніші часи, про одноймення можна говорити як про якесь реліктове, випадкове явище вузьколокального характеру» [8, с. 127].

Прийняття християнства відчутно змінило цей антропонімний клас: з'являються запозичені, чужі, незрозумілі іншомовні імена. У час, коли давньослов'янські імена витіснялися християнськими, а християнського імені виявлялось замало для ідентифікації особи, виникла необхідність додаткового іменування і давні імена почали виконувати функцію прізвищ, створюючи в антропонімії період двоіменності.

Довгий час християнські імена співіснували паралельно з давніми слов'янськими автохтонними іменами, але з часом останні вийшли з ужитку, зберігаючись тільки в основах сучасних прізвищ та прізвищ.

Формування сучасного офіційного іменника українців відбувалося в руслі творення нової української літературної мови. Чужі запозичені імена, принесені в процесі християнізації, у канонічній формі «не вписувались у генеральну лінію розвитку нової української літературної мови на народнорозмовній основі», тому вибиралися варіанти, які могли претендувати на статус офіційних: мали за формою відповідати структурним особливостям української мови, могли мати звичний ареал поширення і бути емоційно нейтральними [1, с. 35].

Отже, власні особові імена – це слова, функціонування яких, як і усіх власних назв, залежить від різних лінгвальних і позалінгвальних факторів, тому вони підпорядковані як мовним законам, так і соціально-історичним, історико-культурним, юридичним та іншим закономірностям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер. К.: Темпора, 2010. 128 с.
3. Карпенко Ю. Традиції та новаторство в розвитку українського іменника. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 9.
4. Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: навч. посібн. Ужгород: УжНУ, 2003. 72 с.
5. Справочник личных имен и народов РСФСР / под ред. А. В. Суперанской. М.: Рус. язык, 1987. 3-е изд., испр. 656 с.
6. Суперанская А. В. Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание. М.: Айрисс-пресс, 2005. 384 с.
7. Суперанская А. В. Структура имени собственного (фонология и морфология). М., «Наука», 1969. 206 с.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. К.: 1977. 236 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія. К.: ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
10. Malec M. Imię w polskiej antroponimii i kulturze. Kraków: DWN, 2001. 135 s.
11. Milewski T. Słowiański eimiona osobowenatle porównawczym. *Z polskich studiów slawistycznych*. Ser. 2. Warszawa, 1963. 142 с.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ПРАКТИКАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ірина ТИМКІВ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Багатогранність поняття демократії та його впливу на виховання майбутніх поколінь не викликає сумніву. Його можна розглядати у двох значеннях: як форму внутрішнього устрою суспільної організації або політичну спрямованість в основі якої – влада народу.

Поява поняття демократії пов'язана із Стародавньою Грецією, де вона визначалась як особлива форма організації держави, за якої влада належить не одній особі, а усім вільним громадянам полісу. Цікаво, що такі відомі грецькі мислителі як Арістотель і Платон визначали демократію як гіршу форму правління, у порівнянні з аристократією та монархією.

Актуальними для нашого дослідження є міркування Платона, в яких автор намагається простежити взаємозв'язок між суспільним ладом та освітою. Одне з основних завдань освіти, на думку автора, має полягати у виявленні природних нахилів індивідів та розвитку їх для суспільного добра [2, с. 74]. Освіта безпосередньо ґрунтується на моделях, що їх породжують інституції, звичаї та закон. Тільки у справедливому суспільстві можна забезпечити належну освіту, і тільки ті, що мають відповідно вихований розум, здатні пізнати мету й правильно застосувати принципи речей [2, с. 75].

На взаємозв'язку та взаємообумовленості між освітою та демократією наголошував американський філософ та педагог Дж. Д'юї: демократичне суспільство мусить забезпечувати такою освітою, яка б орієнтувала індивідуальні інтереси в русло соціальних взаємин, скеровуючи особу, її звички та мислення на захист суспільних змін, але не на хаос [2, с. 82].

Французький мислитель Ж.-Ж. Руссо доводив, що єдиним джерелом та верховним носієм влади у державі є народ. Обґрунтована видатним мислителем ідея народного суверенітету стала вихідним принципом у теорії демократії. Згодом до цих принципів додалися наступні: ідея представництва (Ш. Монтеск'є), виборність органів влади, громадянський консенсус, мажоритаризм, дотримання та охорона інтересів меншості, участь народу у здійсненні державної влади, поділ державної влади, рівність та свобода, політичний